

Piskurewicz, Jan

O naukowych kontaktach warszawskich instytucji popierających rozwój nauki na przełomie XIX i XX wieku

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 28/2, 371-386

1983

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Jan Piskurewicz
(Warszawa)

O NAUKOWYCH KONTAKTACH WARSZAWSKICH INSTYTUCJI POPIERAJĄCYCH ROZWÓJ NAUKI NA PRZEŁOMIE XIX I XX WIEKU

Mówiąc o warszawskich instytucjach z końca XIX i pierwszych lat XX wieku, których celem było społeczne popieranie nauki, mamy na myśli przede wszystkim powstałe w roku 1875 Muzeum Przemysłu i Rolnictwa oraz założoną w 1881 r. Kasę imienia Mianowskiego¹; były to do roku 1907, tj. do czasu utworzenia Towarzystwa Naukowego Warszawskiego, jedyne w Warszawie tego typu ośrodki². Mimo skrzepowania

¹ O działalności Muzeum Przemysłu i Rolnictwa (dalej MPiR) zob. *Sprawozdania Muzeum* za lata 1875—1906 (Sprawozdania te, ukazujące się do 1899 r. nieregularnie i pod różnymi tytułami, dalej będą określane jako *Sprawozdania MPiR* — rok wydania następny po tym, którego dotyczy poszczególne sprawozdanie, miejsce wydania Warszawa) oraz *Dwudziestopięciolecie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie*. Warszawa 1901 i *Pięćdziesięciolecie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie*. Warszawa 1926. O działalności Kasy imienia Mianowskiego zob. *Sprawozdania Kasy* za lata 1881—1906 (Sprawozdania te, ukazujące się każdego roku i mające, podobnie do Sprawozdań MPiR zmienne tytuły, dalej będą występowały jako *Sprawozdania Kasy* — rok wydania następny po tym, którego dotyczy poszczególne sprawozdanie, miejsce wydania Warszawa) oraz obszernie opracowanie Zygmunta Szwejkowskiego *Zarys historii Kasy imienia Mianowskiego*. „Nauka Polska” 1932 (t. 15) i odb.

² Pozostaje otwartą kwestią, czy można za tego rodzaju instytucje uznać redakcje niektórych czasopism. Grupały one wokół siebie ludzi nauki, ogłaszały konkursy na prace naukowe, udostępniały badaczom łamy swoich wydawnictw itp. Szczególną rolę, jak wiadomo, odegrały w tej mierze redakcje „Biblioteki Warszawskiej” i „Ateneum”. Pozostałe czasopisma naukowe i popularnonaukowe, z nielicznymi wyjątkami, miały żywot efemeryczny. Przyczyną była mała liczba prenumeratorów, opłacających zaledwie część kosztów wydawnictwa. Jeżeli zatem pismo nie miało protektora w rodzaju Włodzimierza Spasowicza, pokrywającego deficyt wydawania „Ateneum”, było zwykle likwidowane po ukazaniu się zaledwie kilku, kilkunastu numerów. Por. Z. Kmiecik: *Prasa warszawska w okresie pozytywizmu*. Warszawa 1971, s. 230—234. Właśnie dlatego, naszym zdaniem, trudno te czasopisma uważać za instytucje społecznego popierania nauki. Zarówno bowiem ich powstanie, jak i wydawanie, uzależnione było w ostatecznym rozrachunku od indywidualnych mecenasów, godzących się na stałe pokrywanie istniejącego deficytu.

narzuconymi przez władze ustawami i stałą, policyjną kuratelą obie instytucje, dzięki poparciu swych członków i warszawskiego środowiska badawczego — stworzyły znaczną bazę organizacyjnej i materialnej pomocy dla pozbawionej wszelkiego mecenatu nauki polskiej.

Znaczenie Muzeum Przemysłu i Rolnictwa (MPiR) polegało między innymi na możliwości tworzenia przy nim pracowni badawczych, które — posiadając w obrębie instytucji dużą autonomię — korzystały z jej organizacyjnego i materialnego zaplecza³. Do roku 1907 powstały przy MPiR następujące placówki badawcze: pracownia chemiczna, pracownia fizyczna, stacja meteorologiczna, stacja oceny nasion, pracownia geologiczna, pracownia gleboznawcza i pracownia antropologiczna. Obok prowadzenia badań własnych umożliwiały one badania innym uczonym oraz udostępniały swoje przyrządy do prowadzenia zajęć dydaktycznych z uczącą się młodzieżą (pracownia chemiczna, fizyczna i antropologiczna)⁴. Były jedynymi na ziemiach polskich zaboru rosyjskiego i pierwszymi w skali całego kraju placówkami typu instytutu badawczego⁵.

Działalność Kasy imienia Mianowskiego obejmowała udzielanie pożyczek i zapomóg „na cele naukowe”, „na wydawnictwa naukowe” oraz tzw. wsparć osobistych, „osobom, które już przedtem dały się poznać z prac naukowych”⁶. Obok wydawnictw Kasa subwencjonowała wyjazdy w celach naukowych, zakup przyrządów do badań, udzielała różnych stypendiów i nagród za najlepsze prace naukowe itp. Realizowała więc zadania, których najmniej chętnie podejmowali się nieliczni mecenaszy prywatni. Kasa była pierwszą na ziemiach polskich instytucją społecznego popierania nauki o profilu zbliżonym do British Association for the Advancement of Science w Londynie czy też Smithsonian Institution w Waszyngtonie⁷.

Nazwy obydwu instytucji były przede wszystkim szyldem, który umożliwił ich powstanie oraz miał chronić przed zbyt dużą ingerencją władz. Faktycznie działalność tych placówek znacznie przekraczała oficjalnie zgłoszone założenia programowe, chodziło mianowicie o zrekomensowanie braku tych ośrodków, które w innych krajach były w tym czasie głównym promotorem życia naukowego.

³ Zob. pozycje odnoszące się do działalności MPiR z przypisu nr 1.

⁴ Zob. np. J. J. Boguski: *Sprawozdanie z działalności Pracowni Fizycznej Muzeum Przemysłu i Rolnictwa za czas od 1 stycznia do 31 grudnia 1892 r.* „Prace Matematyczno-Fizyczne” 1893, t. 4, s. 183—184; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Pracowni Antropologicznej przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie za rok 1905/1906.* Warszawa 1906 s. 2; *Dwudziestopięciolecie Muzeum...*, s. 10 i 19 oraz *Pięćdziesięciolecie Muzeum...* s. 25 i 45.

⁵ Por. m. in. W. Rolbiecki: *Przeszłość a przyszłość towarzystw naukowych.* „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1973 s. 260.

⁶ Zob. *Sprawozdania Kasy...* za lata 1881—1906.

⁷ Por. W. Rolbiecki, dz. cyt. s. 261.

Zagadnienie stosunków obu warszawskich instytucji między sobą oraz z innymi naukowymi placówkami i poszczególnymi badaczami — dotychczas nie opracowane — jest ważne dla badacza dziejów nauki polskiej końca XIX i początków XX wieku z kilku głównych względów: 1) usytuowania nauki w Królestwie w kontekście międzyzaborowym i międzynarodowym, Kasa bowiem i Muzeum są naówczas głównymi, jeśli nie jedynymi⁸, instytucjami zajmującymi się nauką polską na obszarze zaboru rosyjskiego; 2) dostarczenia informacji dla szerszego omówienia organizacji prowadzonych wtedy prac badawczych; 3) wzbogacenia o nowe dane dziejów dwóch, bardzo zasłużonych dla polskiej nauki i kultury, społecznych instytucji.

Szkoda więc tym bardziej, że informacje — pomocne dla opracowania tego tak istotnego tematu — jedynie częściowo możliwe są do uzyskania⁹.

* * *

Z otrzymanych w wyniku kwerend danych wynika, że osoby — kierujące warszawskimi placówkami — już we wstępnej fazie ich działalności czyniły próby nawiązania kontaktów z innymi ośrodkami nauki. Dotyczy to zarówno kierowników pracowni MPiR¹⁰ (aczkolwiek nie wszystkich), jak i Komitetu Kasy imienia Mianowskiego. Chodziło w tych próbach przede wszystkim o pozyskanie wydawnictw, umożliwiających przepływ informacji naukowej i zsynchronizowanie planowanych przedsięwzięć z dokonaniem w innych regionach Polski i Europy, o możliwość publikowania w owych periodykach, o subwencje, o udział w podejmowanych przedsięwzięciach, o ekspertyzy itp.

Kontakty naukowe poszczególnych laboratoriów Muzeum Przemysłu i Rolnictwa były dość zróżnicowane, zależne przede wszystkim od osoby

⁸ Obok czasopism prowadziły bardzo skromną działalność naukową cztery zrzeszenia zawodowe: Warszawskie Towarzystwo Lekarskie, Towarzystwo Lekarzy Lubelskich, Warszawskie Towarzystwo Ogrodnicze i Stowarzyszenie Techników, jednak w porównaniu z pracowniami Muzeum i Kasą była ona (może z wyjątkiem działalności WTL) prawie bez znaczenia.

⁹ Wiąże się to z faktem zniszczenia podczas ostatniej wojny archiwów obu instytucji. Wskutek tego podstawą źródłową do opracowywania wszelkich, związanych z istnieniem MPiR oraz Kasy zagadnień są jedynie ich sprawozdania. Dodatkowe źródła, takie jak prasa i publikacje okolicznościowe jedynie sporadycznie rekompensują brak archiwalnych źródeł.

¹⁰ Byli nimi zajmujący znaczące pozycje w historii nauki polskiej Napoleon Milicer i Jan Bielecki (Pracownia Chemiczna), Antoni Sempołowski i Zdzisław Zieliński (Stacja Oceny Nasion), Władysław Kwietniewski i Samuel Dickstein (Centralna Stacja Meteorologiczna), Józef Jerzy Boguski i Stanisław Kalinowski (Pracownia Fizyczna), Jan Lewiński (Pracownia Geologiczna), Sławomir Mikłaszewski (Pracownia Gleboznawcza), Kazimierz Stołyhwo (Pracownia Antropologiczna).

kierownika danej pracowni (i jego osobistych stosunków z instytucjami i badaczami w kraju i zagranicą) oraz jej charakteru.

Pierwsza — otwarta w 1876 roku — Pracownia Chemiczna Napoleona Milicera, z racji swego bardziej usługowego¹¹ aniżeli badawczego profilu działalności nie była zbyt zainteresowana takimi stosunkami (aż do śmierci Milicera w 1905 r.). Umożliwiła jednak prowadzenie własnych badań sporej grupie chemików. W okresie kierownictwa Milicera pracowali w niej m. in.: Władysław Natanson, Stanisław Prauss, Leon Marchlewski, Julian Strassburger a także Maria Skłodowska i inni¹². Po objęciu w roku 1905 Pracowni przez Jana Bieleckiego, docenta Uniwersytetu Genewskiego (tzw. *Privatdozent*)¹³, którego studia uzupełniające i badania od 1899 do 1904 r. subwencjonowała Kasa imienia Mianowskiego¹⁴, nabrała ona bardziej naukowo-badawczego charakteru¹⁵. W latach 1905—1908 pracowali tu między innymi: Tadeusz Miłobędzki i Stanisław Leśkiewicz. Wyniki prowadzonych wtedy prac ogłaszano w „Chemiku Polskim”, w wydawnictwach Akademii Umiejętności w Krakowie, a także w „Zeitschrift für analytische Chemie”¹⁶.

Drugą z pracowni przy MPiR — powstałą 1 XII 1880 r. z inicjatywy Antoniego Sempołowskiego, a przy czynnym udziale ówczesnego prezesa Muzeum, Ludwika Krasieńskiego i dyrektora, Stanisława Przysańskiego — była Stacja Oceny Nasion¹⁷. Początkowo program tej stacji — pierwszej tego typu we wschodniej Europie i jednej z pierwszych w świecie¹⁸ — znacznie był obszerniejszy, obejmujący także wykonywanie doświadczeń z zakresu uprawy roli i roślin, nawożenia, maszynoznawstwa rolniczego itp.¹⁹.

¹¹ Zajmowała się przede wszystkim analizą produktów pochodzenia przemysłowego i rolniczego, dokonywaną na zlecenie osób prywatnych, a także Muzeum Przemysłu i Rolnictwa, fabryk, cukrowni, sądów oraz innych instytucji — zainteresowanych wynikami tego typu analiz.

¹² *Pięćdziesięciolecie Muzeum...* s. 45.

¹³ Z przyjściem Bieleckiego skończył się okres dużej autonomii Pracowni Chemicznej. Od tej pory nastąpiło ściślejsze jej związanie z Muzeum. Zob. *Sprawozdanie MPiR...* za 1905 r. s. 17—19.

¹⁴ *Sprawozdania Kasy...* za 1899 r. s. 25; za 1900 r. s. 25; za 1902 r. s. 33; za 1903 r. s. 25, 27. Por. także list J. Bieleckiego do Akademii Umiejętności w Krakowie, Arch. PAN w Krakowie, PAU I-50.

¹⁵ Wyposażona została m.in. w nowe, wysokiej klasy urządzenia oraz w wydawnictwa referujące najnowsze osiągnięcia w zakresie chemii. Zob. *Sprawozdanie MPiR...* za 1906 r. s. 9—10.

¹⁶ Tamże, a także *Polskie placówki badawcze*. Warszawa 1925 s. 133.

¹⁷ Por. A. Sajdel: *Sprawozdanie z działalności Stacji Oceny Nasion Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie za okres 55 lat — od roku 1880 do roku 1935*. Warszawa 1937 s. 3.

¹⁸ Pierwszą założono w Tarencie pod Dreznem w 1869 r. Por. A. Sajdel, dz. cyt. s. 3.

¹⁹ Tamże s. 4, a także „Ateneum” 1836 t. 1 s. 377—379.

Mimo późniejszego zawężenia badań do doświadczeń z uprawą i aklimatyzacją nowych gatunków roślin, prac laboratoryjnych i udzielania porad, Sempołowski, dążąc do zapewnienia pracowni odpowiednio naukowego poziomu, nawiązał kontakty z dwunastoma analogicznymi stacjami za granicą — w Wiedniu, Zurychu, Tarencie, Hohenheimie, Halle, Kilonii, Peszcie, Gembloux, Ovebro, Ithace, Kopenhadze i Wrocławiu²⁰. Wyniki badań — prowadzonych w Stacji Oceny Nasion — były publikowane w krajowych czasopismach rolniczych²¹. Miesięczne sprawozdania z dokonywanych w ogrodzie doświadczalnym obserwacji pluwiometrycznych przekazywano do Centralnej Stacji Meteorologicznej przy MPiR w Warszawie²².

Stacja ta, założona przy MPiR w lipcu 1885 r. z inicjatywy Eugeniusza Dziewulskiego²³, działająca do 1902 r. pod opieką Władysława Kwietniewskiego, a następnie Samuela Dicksteina, była centralą dla sieci kilkudziesięciu małych stacji (w 1905 r. było ich w Królestwie 62), które nadsyłały tu swoje obserwacje. Stacja nadzorowała ich działalność (otrzymując w zamian od zainteresowanych instytucji pewne subwencje) i opracowywała na podstawie uzyskanych danych biuletyny meteorologiczne dla całego zaboru rosyjskiego²⁴. Dowodem uznania pozycji Stacji jako głównego ośrodka polskiej meteorologii (w 1919 r. Stacja przekształciła się w PIM) były liczne prośby od krajowych i zagranicznych instytucji o nawiązanie kontaktów, o informacje i wykazy meteorologiczne²⁵. Szczególnie aktywną współpracę prowadzono z meteorologicznymi instytucjami berlińskimi²⁶. Sprawozdania Stacji — jak podaje Stanisław Dobrzycki — rozsyłano do kilkuset obserwatoriów²⁷.

²⁰ A. Sajdel, dz. cyt. s. 3, a także *Dwudziestopięćciolecie Muzeum...* s. 13 i *Pięćdziesięciolecie Muzeum...* s. 48—49.

²¹ Zob. np. *XV Sprawozdanie Roczne Stacji Oceny Nasion w Warszawie przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa z czynności za czas od d. 1-go lipca 1894 r. do dnia 30 czerwca 1895 roku*. Warszawa 1897 s. 5 oraz *XX Sprawozdanie Roczne Stacji Oceny Nasion w Warszawie (przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa) z czynności za czas od 1-go lipca 1899 r. do dnia 30 czerwca 1900 roku*. Warszawa 1900 s. 17.

²² Zob. np. *Sprawozdanie MPiR...* za 1905 r. s. 27.

²³ *Towarzystwo Popierania Przemysłu i Handlu. Oddział Warszawski. Drugie Sprawozdanie za 1885 rok*. Warszawa 1886 s. 18—19.

²⁴ Zob. R. Merecki, W. Gorczyński: *Stacja Centralna Meteorologiczna przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie, rok 1904*. „Wiadomości Matematyczne” 1905 t. 9 s. 52; *Sprawozdanie MPiR...* za 1905 r. s. 35 i *Sprawozdanie z działalności Towarzystwa Rolniczego w Płocku za 1905 r.* Płock 1906 s. 13.

²⁵ W 1904 r. próśb takich skierowano 47. Zob. R. Merecki, W. Gorczyński, dz. cyt. s. 70.

²⁶ Tamże, a także R. Merecki, S. Bouffał: *Stacja Centralna Meteorologiczna przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie, rok 1905*. „Wiadomości Matematyczne” 1906 t. 10 s. 108.

²⁷ S. Dobrzycki: *Wydział Matematyczno-Fizyczny Szkoły Głównej Warszawskiej. Sekcja Matematyczna*. Wrocław 1971 s. 162.

Wymianę wydawnictw prowadzono z kilkoma polskimi (w tym z AU) i około trzydziestoma, zajmującymi się meteorologią, instytucjami zagranicznymi, m. in.: amerykańskimi, angielskimi, skandynawskimi, hiszpańskimi, niemieckimi, rosyjskimi, węgierskimi, włoskimi, austriackimi i chińskimi²⁸. Wyniki prowadzonych w Stacji prac były publikowane nie tylko w czasopismach krajowych („Pamiętnik Fizjograficzny”, „Wszeczeńświat”, wydawnictwa AU i inne), lecz także w międzynarodowym, wiedeńskim „Meteorologische Zeitschrift”, w waszyngtońskim „The Monthly Weather Review”, w paryskich „Comptes rendus des Séances de l'Académie des sciences” i innych²⁹.

Następna — powstała przy MPiR w 1887 r. z inicjatywy grona badaczy (pod przewodnictwem członka Komitetu Muzeum, Ludwika Natansonona) — Pracownia Fizyczna, jedyna „z prawdziwego zdarzenia” w Królestwie³⁰, obok zadań usługowych (sprawdzanie przyrządów technicznych) i dydaktycznych (ćwiczenia laboratoryjne) miała przede wszystkim umożliwić warszawskim uczonym badania własne³¹. Pod opieką kierownika tej placówki, Józefa Jerzego Boguskiego, w ośmioletnim okresie jej istnienia, prowadziło tu prace 56 osób, m.in. W. Biernacki, J. Zaleski, a także siostra cioteczna Boguskiego — Maria Skłodowska³². Grupa uczonych, prowadząca w pracowni tej badania własne, należała jednocześnie do grona jej głównych mecenasów (obok J. J. Boguskiego wymienić tu można Edwarda i Władysława Natansonów, Eugeniusza Dziewulskiego, Aleksandra Czajewicza, Samuela Dicksteina, Władysława Kwietniewskiego, Władysława Gosiewskiego i innych)³³. Finansowali oni w dużej mierze zakup przyrządów do laboratorium, ofiarowali wiele cennych pozycji do biblioteki Pracowni Fizycznej, a także zaprenumerowali na jej rzecz 14 zagranicznych (niemieckich, francu-

²⁸ Zob. R. Merecki, S. Bouffałł, dz. cyt. s. 110—114.

²⁹ Zob. R. Merecki, W. Gorczyński, dz. cyt. s. 74.

³⁰ Istniejąca przy gabinecie fizycznym Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego pracownia fizyczna przeznaczona była wyłącznie dla studentów. O sytuacji w Królestwie w zakresie organizacji badań fizycznych por. M. Rozmysłowski: *Pracownia Fizyczna przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa*. „Przegląd Pedagogiczny” 1887 nr 22 s. 189.

³¹ J. J. Boguski: *Wiadomość o Pracowni Fizycznej przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie*. „Prace Matematyczno-Fizyczne” 1888 t. 1 s. 124.

³² Zob. Roczne sprawozdania J. J. Boguskiego z działalności Pracowni Fizycznej przy MPiR w Warszawie, zamieszczone w „Pracach Matematyczno-Fizycznych”: 1888 t. 1 s. 119—128; 1890 t. 2 s. 449—453; 1892 t. 3 s. 187—190; 1893 t. 4 s. 182—184. Por. także *Dwudziestopięćciolecie Muzeum...*, s. 19.

³³ Tamże, a także *Pięćdziesięciolecie Muzeum...* s. 25 i J. Zawadzki: *O zasługach naukowych profesora Józefa Jerzego Boguskiego*. „Archiwum Historii i Filozofii Medycyny” 1927 t. 6 s. 43—54.

skich, angielskich i amerykańskich) specjalistycznych periodyków z zakresu nauk matematyczno-fizycznych³⁴.

Brak własnego wydawnictwa uniemożliwił Pracowni zorganizowanie wymiany z innymi, polskimi i zagranicznymi ośrodkami badawczymi. Boguskiemu udało się jednak uzyskać wydawnictwa najważniejszej z polskich instytucji naukowych — krakowskiej Akademii Umiejętności. W Archiwum PAN w Krakowie zachował się list kierownika warszawskiej placówki z 27 grudnia 1887 r. (czyli z początków działalności Pracowni Fizycznej) z prośbą o przysyłanie periodyków Akademii jako darowizny³⁵. Od 1888 r. Pracownia otrzymywała wszystkie, związane z kierunkiem jej badań, publikacje Akademii³⁶.

Wyniki z przeprowadzonych w Pracowni badań ogłaszano w czasopiśmie polskich („Prace Matematyczno-Fizyczne”, „Wszecławiat”, lwowski „Kosmos” itd.)³⁷ i obcych (m. in. w „Zeitschrift für physikalische Chemie” i „Comptes rendus” Akademii Francuskiej)³⁸.

Dłuższe istnienie Pracowni możliwe było jedynie dzięki otrzymanej przez Boguskiego od Kasy imienia Mianowskiego corocznej zapomocy³⁹. Stanowiła ona przez cały czas materialną podstawę jej działalności⁴⁰. Przejście Boguskiego w 1895 r. do pracy w Szkole Technicznej Wawelberga i Rotwanda⁴¹ spowodowało likwidację Pracowni⁴². Reaktywowano ją pod kierunkiem Stanisława Kalinowskiego w roku 1905, a właściwie dopiero w 1906 r.⁴³ Kalinowski obok działalności technicz-

³⁴ Zob. J. J. Boguski, dz. cyt. s. 128 („Prace Matematyczno-Fizyczne” 1888), a także list J. J. Boguskiego do Akademii Umiejętności w Krakowie z 27 XII 1887, Arch. PAN w Krakowie, sygn. PAU-I-27.

³⁵ Sygnatura jw.

³⁶ Zob. roczne sprawozdania J. J. Boguskiego z działalności Pracowni Fizycznej przy MPiR w Warszawie, zamieszczane w „Pracach Matematyczno-Fizycznych”: 1890 t. 2 s. 450 i 1892 t. 3 s. 188. Por. także spisy instytucji otrzymujących wydawnictwa Akademii Umiejętności w „Rocznikach Zarządu Akademii Umiejętności w Krakowie” za lata 1888—1891 i „Rocznikach Akademii Umiejętności” za lata 1892—1893.

³⁷ Zob. roczne sprawozdania J. J. Boguskiego z działalności Pracowni Fizycznej przy MPiR w Warszawie, zamieszczane w „Pracach Matematyczno-Fizycznych”: 1888 t. 1 s. 128; 1890 t. 2 s. 451 i 1893 t. 4 s. 183.

³⁸ Tamże. Por. też *Dwudziestopięciolecie Muzeum...* s. 19.

³⁹ *Sprawozdania Kasy...* za 1888 r. s. 12; za 1889 r. s. 14; za 1890 r. s. 14; za 1892 r. s. 21; za 1893 r. s. 21 i 23; za 1895 r. s. 19, a także roczne sprawozdania z działalności Pracowni Fizycznej przy MPiR w Warszawie, zamieszczone w „Pracach Matematyczno-Fizycznych”: 1890 t. 2 s. 451 i 1893 t. 4 s. 184.

⁴⁰ Tamże, a także J. J. Boguski: *Sprawozdanie z działalności Pracowni Fizycznej Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie za czas od 1 I 1890 do 31 XII 1891*. „Prace Matematyczno-Fizyczne” 1892 t. 3 s. 190.

⁴¹ Boguski wykladał tam chemię i prowadził pracownię chemiczną. Por. m.in. biogram J. J. Boguskiego pióra Tadeusza Estreichera w *Polskim słowniku biograficznym*.

⁴² *Sprawozdanie MPiR...* za 1905 r. s. 23.

⁴³ *Sprawozdanie MPiR...* za 1906 r. s. 13—15.

nej i pedagogicznej uznał za główne zadanie Pracowni systematyczne badanie magnetyzmu ziemskiego na terytorium Królestwa⁴⁴. Subwencje na zakup wysokiej wartości przyrządów do tych badań uzyskał od Komitetu Kasy imienia Mianowskiego⁴⁵.

Pracownię Geologiczną, pierwszą na ziemiach polskich, zorganizowano na mocy uchwały Komitetu MPiR z 5 III 1900 r.⁴⁶; swoje powstanie zawdzięcza Józefie Tuhanowskiej, która na jej urządzenie ofiarowała 4 500 rubli⁴⁷. Na coroczny budżet składały się natomiast subwencje instytucji przemysłowych i rolniczych, zainteresowanych jej działalnością, tj. Rady Zarządu Przemysłowców Górniczych Królestwa Polskiego, Rady Zarządu Drogi Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej, Towarzystwa Popierania Przemysłu i Handlu, Komitetu Towarzystwa Kredytowego Ziemskiego, a także osób prywatnych⁴⁸.

Bibliotekę Pracowni tworzyły książki ofiarowane przez poszczególne osoby, przeważnie przez zajmujących się geologią badaczy (duże księgozbiory ofiarowali Stanisław Kontkiewicz i zmarły w 1900 r. Jan Trejdosiewicz), publikacje zagranicznych instytutów geologicznych i towarzystw naukowych⁴⁹. Już w 1901 r. Pracownia otrzymywała wydawnictwa od kilkunastu instytucji, m.in. od państwowych instytutów geologicznych z Anglii, Austrii, Niemiec, Rosji i Węgier⁵⁰. Nawiązanie stosunków i wymianę publikacji umożliwiło ofiarowanie Pracowni Geologicznej przez redakcję „Pamiętnika Fizjograficznego” pewnej ilości kompletów tego rocznika, wysyłanego następnie w zamian za otrzymywane periodyki⁵¹.

Prawdopodobnie dlatego Pracownia uznała „Pamiętnik Fizjograficzny” za swój organ. Zamieszczane miały być w nim, pod specjalnym nagłówkiem, wszystkie jej prace⁵². Wyniki badań, prowadzonych przez kierownika placówki — Jana Lewińskiego i współpracowników — Karola Koziorowskiego, Józefa Siomę, Stanisława Janiszewskiego i Stanisława Karczewskiego, publikowano później także w wydawnictwach Akademii Umiejętności⁵³.

Badania te, mające posłużyć do stworzenia mapy geologicznej Królestwa Polskiego, finansowała w znacznej mierze Kasa imienia Mianowskiego.

⁴⁴ Tamże s. 15, a także S. Kalinowski: *Pracownia Fizyczna Muzeum Przemysłu i Rolnictwa*. W: *Pięćdziesięciolecie Muzeum...* s. 27—28.

⁴⁵ S. Kalinowski, dz. cyt. s. 28.

⁴⁶ *Sprawozdanie MPiR...* za 1900 r. s. 15.

⁴⁷ Tamże. Por. też. *Dwudziestopięćciolecie Muzeum...* s. 22.

⁴⁸ *Sprawozdania MPiR...* za 1900 r. s. 21; za 1901 r. s. 27; za 1902 r. s. 27; za 1904 r. s. 21; za 1905 r. 21 i za 1906 r. 12.

⁴⁹ Tamże. Por. także *Pięćdziesięciolecie Muzeum...* s. 13.

⁵⁰ Zob. np. *Sprawozdanie MPiR...* za 1900 r. s. 21 i za 1901 r. s. 31.

⁵¹ *Sprawozdanie MPiR...* za 1901 r. s. 31.

⁵² *Sprawozdanie MPiR...* za 1900 r. s. 23.

⁵³ Zob. np. *Sprawozdanie MPiR...* za 1906 r. s. 11.

nowskiego (w latach 1899—1904 przyznała na ten cel łącznie 1700 rubli) ⁵⁴.

Przy specjalistycznych badaniach minerałów korzystano również — za osobnym zezwoleniem prezydenta Warszawy — z pomocy Miejskiej Pracowni Mechanicznej ⁵⁵.

Naukową opiekę nad Pracownią sprawowało grono fachowców: obok Lewińskiego m.in.: Bronisław Znatowicz, Julian Strassburger, Wincenty Choroszewski, Witold Wróblewski i inni ⁵⁶.

Rewolucja 1905 roku, uniemożliwiając badania terenowe, skłoniła Zarząd MPiR do udzielenia Lewińskiemu urlopu na uzupełniające studia w Instytucie Geologicznym w Monachium, w Musée d'Histoire Naturelle w Paryżu i na badania utworów jurajskich w południowej Bawarii, w Wirtembergii i w północnej Francji ⁵⁷. Wyjazd ten subwencjonowała także Kasa imienia Mianowskiego ⁵⁸. Uzyskany podczas zagranicznych studiów materiał wykorzystał Lewiński w dwóch referatach przygotowanych na Zjazd Przyrodników i Lekarzy we Lwowie ⁵⁹.

W roku 1902, na wniosek Sekcji Rolniczej Warszawskiego Oddziału Towarzystwa Popierania Rosyjskiego Przemysłu i Handlu, utworzono, formalnie złączoną z Pracownią Geologiczną, Pracownię Gleboznawczą, której kierownikiem został Sławomir Miklaszewski ⁶⁰. Zadaniem, jakie postawił sobie i pracowni było przygotowanie danych (po zbadaniu gleb w poszczególnych rejonach) do sporządzenia mapy gleboznawczej Królestwa ⁶¹.

Miklaszewski już od 1900 r. prowadził — finansowane przez Kasę imienia Mianowskiego — studia przygotowawcze w zakresie chemii teoretycznej i gleboznawstwa ⁶². W roku 1902 — po zorganizowaniu Pracowni — wyjeżdża (znów korzystając z zasiłku Kasy imienia Mianowskiego) do laboratoriów gleboznawczych Francji i Niemiec w celu bliższego zapoznania się z prowadzonymi tam badaniami ⁶³. Po powrocie rozpoczął analizy gleb w poszczególnych częściach kraju, sporządzając przy tym na zlecenie MPiR, Warszawskiego Oddziału Towarzystwa Popierania Rosyjskiego Przemysłu i Handlu oraz regionalnych Towarzystw Rolniczych — głównych mecenasów Pracowni — mapy gleboznawcze

⁵⁴ *Sprawozdania Kasy...* za 1889 r. s. 27; za 1900 r. s. 29; za 1901 r. s. 27; za 1902 r. s. 37; za 1903 r. s. 30—31; za 1904 r. s. 35, a także *Sprawozdanie MPiR...* za 1900 r. s. 21 i za 1901 r. s. 25.

⁵⁵ *Sprawozdania MPiR...* za 1901 r. s. 27; za 1902 r. s. 27 i za 1903 r. s. 21.

⁵⁶ Zob. *Sprawozdanie MPiR...* za 1900 r. s. 15.

⁵⁷ *Sprawozdanie MPiR...* za 1905 r. s. 21.

⁵⁸ *Sprawozdanie Kasy...* za 1905 r. s. 33.

⁵⁹ *Sprawozdanie MPiR...* za 1901 r. s. 16.

⁶⁰ *Sprawozdanie MPiR...* za 1902 r. s. 9 i 25.

⁶¹ *Sprawozdanie MPiR...* za 1904 r. s. 21.

⁶² *Sprawozdanie Kasy...* za 1900 r. s. 29 i za 1901 r. s. 27.

⁶³ *Sprawozdanie MPiR...* za 1902 r. s. 29 i za 1902 r. s. 39.

okolicznych miejscowości⁶⁴. W lecie prowadzono badania terenowe, zimą opracowywano uzyskany materiał⁶⁵.

Po opracowaniu i sklasyfikowaniu badanych w latach 1902—1905 gleb Miklaszewski sporządził w 1906 r. mapę gleboznawczą Królestwa Polskiego. Była to pierwsza na świecie tego rodzaju mapa, obejmująca tak znaczny obszar⁶⁶. Na jej wydanie Miklaszewski uzyskał subwencję Kasy imienia Mianowskiego⁶⁷. W tymże roku 1906 opublikował wyniki swoich badań w książce pt. *Gleby ziem polskich ze szczególnym uwzględnieniem Królestwa Polskiego* (I wyd. Warszawa 1906; II wyd. Warszawa 1912)⁶⁸. Rezultaty innych — prowadzonych pod kierunkiem Miklaszewskiego — prac ogłaszano w „Chemiku Polskim”, „Pamiętniku Fizjograficznym” i „Przeglądzie Rolniczym”⁶⁹. W 1903 r. Pracownia, wspólnie z Delegacją Doświadczalną Sekcji Rolnej Towarzystwa Popierania Rosyjskiego Przemysłu i Handlu, opracowała instrukcje dotyczące prowadzenia badań gleby, wydane w „Pracach Delegacji Doświadczalnej Sekcji Rolnej”⁷⁰.

Dnia 20 IX 1905 r. — z inicjatywy Kazimierza Stołyhwy, a przy poparciu dyrektora MPiR, Józefa Leskiego i Bronisława Znatowicza — powstała przy Muzeum Pracownia Antropologiczna, pierwsza na ziemiach polskich i pierwsza we wschodniej Europie, zajmująca się antropologią fizyczną⁷¹. Zadaniem Pracowni było „badanie ludu polskiego pod względem jego budowy fizycznej, badanie szczątków pozostałych po dawnych, przedhistorycznych mieszkańcach naszego kraju, wreszcie badanie naszej młodzieży szkolnej, jak również gromadzenie zbiorów antropologicznych”⁷².

⁶⁴ *Sprawozdanie MPiR...* za 1903 r. s. 25 i za 1904 r. s. 23.

⁶⁵ Zob. *Sprawozdanie MPiR...* za 1905 r. s. 23.

⁶⁶ Por. m.in. biogram Sławomira Miklaszewskiego, pióra Zdzisława Kosieka, w *Polskim słowniku biograficznym*.

⁶⁷ *Sprawozdanie MPiR...* za 1906 r. s. 14 oraz *Sprawozdanie Kasy...* za 1907 r. s. 12. Subwencja ta wyniosła 350 rubli.

⁶⁸ *Sprawozdanie MPiR...* za 1906 r. s. 14.

⁶⁹ Tamże, a także *Sprawozdania MPiR...* za 1903 r. s. 27; za 1904 r. s. 23 i za 1905 r. s. 23.

⁷⁰ *Sprawozdanie MPiR...* za 1903 r. s. 27.

⁷¹ Następne na ziemiach polskich pracownie antropologiczne powstały na Uniwersytecie Jagiellońskim (1911 r.) i na Uniwersytecie Lwowskim (1913 r.); natomiast następne w Europie Wschodniej ośrodki zajmujące się antropologią fizyczną powstały dopiero w latach 1920—1921 na Uniwersytecie Wileńskim i na Uniwersytecie Poznańskim. Zob. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Pracowni Antropologicznej przy Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie za rok 1905/1906*. Warszawa 1906 s. 1; K. Stołyhwo: *Dziesięciolecie istnienia Pracowni Antropologicznej w Warszawie*. Warszawa 1916 s. 3; J. Czekanowski: *Zarys historii antropologii polskiej*. Kraków 1948 oraz *Storia della Antropologia di Bernardino del Boca*. Milano s. 274.

⁷² *Sprawozdanie ze stanu i działalności Pracowni Antropologicznej...* za 1905/1906 s. 1.

Kierownik Pracowni, Kazimierz Stołyhwo, musiał od początku borykać się z bardzo ciężkimi warunkami materialnymi, MPiR bowiem (oprócz zapewnienia siedziby) mogło przyznać nowo powstałej placówce jedynie bardzo skromną zapomogę⁷³. Część środków uzyskał wprawdzie K. Stołyhwo dzięki ofiarom zainteresowanych działalnością Pracowni badaczy (m.in. od Erazma Majewskiego, Wandalina Szukiewicza i Mariana Wawrzeckiego)⁷⁴, były one jednak wysoce niewystarczające.

W tej sytuacji duże znaczenie miała pomoc udzielana przez Kasę imienia Mianowskiego, która już od roku 1903 przyznawała Stołyhwie zapomogi na studia antropologiczne, a następnie na badania⁷⁵. „Gdyby nie zapomogi osobiste przyznawane przez Komitet [Kasy im. Mianowskiego — przyp. mój, J.P.] — pisał Stołyhwo — Pracownia Antropologiczna nie mogłaby osiągnąć obecnego swego poziomu”⁷⁶.

Wydawnictwa i eksponaty, otrzymywane drogą wymiany lub darowizn, m.in. z École d'Anthropologie w Paryżu, z Towarzystwa Antropologicznego w Petersburgu, z United States National Museum w Waszyngtonie i Departamentu Archeologicznego Philips Academy w Massachusetts⁷⁷. Ofiarodawcami eksponatów i książek do biblioteki Pracowni byli także, związani z prowadzonymi przez Stołyhwę badaniami, uczeni środowiska warszawskiego (obok E. Majewskiego, W. Szukiewicza i M. Wawrzeckiego wymienić tu można Ludwika Krzywickiego, Jana Tura, Jana Lewińskiego i kilku innych)⁷⁸. W 1907 r. pracujący w Instytucie Anatomicznym w Getyndze Edward Loth, również ofiarodawca wielu interesujących pozycji do księgozbioru Pracowni, gdy dowiedział się o projektowanych badaniach nad młodzieżą polską, przekazał bardzo cenny materiał antropologiczny — zebrany w Warszawie, głównie w ochronce gminy ewangelickiej⁷⁹. W tymże roku pośpieszyło Pracowni z pomocą Warszawskie Towarzystwo Lekarskie, ofiarowując zestaw instrumentów do prac laboratoryjnych⁸⁰.

⁷³ K. Stołyhwo, dz. cyt. s. 5.

⁷⁴ *Sprawozdanie ze stanu i działalności Pracowni Antropologicznej...* za 1905/1906, s. 2—3 i list Kazimierza Stołyhwy do Wandalina Szukiewicza z 9 XII 1906, Bibl. Narodowa w Warszawie, sygn. 2945.

⁷⁵ K. Stołyhwo, dz. cyt. s. 10, a także *Sprawozdania Kasy...* za 1903 r. s. 33; za 1904 r. s. 37; za 1905 r. s. 35 i 57 oraz za 1906 r. s. 18.

⁷⁶ K. Stołyhwo, dz. cyt. s. 10.

⁷⁷ Zob. *Sprawozdanie ze stanu i działalności Pracowni Antropologicznej...* za 1905/1906, s. 3, a także Zbiór Walerego Przyborowskiego, Arch. Państw. Miasta Stoł. Warszawy, t. 28 s. 34.

⁷⁸ K. Stołyhwo, dz. cyt. s. 14; *Sprawozdanie ze stanu i działalności Pracowni Antropologicznej...* za 1905/1906, s. 2. Zob. też list Stołyhwy do Szukiewicza (patrz. przypis 74).

⁷⁹ Zbiór Walerego Przyborowskiego t. 29 s. 305.

⁸⁰ Tamże t. 28 s. 34.

Wyniki prowadzonych przez Pracownię w 1905 i 1906 r. badań zostały opublikowane w wydawanym przez Majewskiego „Światowicie”, w „Rozprawach” Wydziału Matematyczno-Przyrodniczego Akademii Umiejętności w Krakowie oraz w jej obcojęzycznym biuletynie w wersji francuskiej⁸¹.

Ze stosunkowo licznymi kontaktami naukowymi większość pracowni kontrastuje prawie ich zupełny brak ze strony Zarządu MPiR⁸². Wynikało to choćby z tej prostej przyczyny, że jego członkowie nie posiadali przeważnie większych kompetencji naukowych. Może więc powstać wątpliwość, czy słuszne jest utożsamianie stosunków naukowych poszczególnych pracowni z kontaktami MPiR jako instytucji. Wydaje się, że jest to stanowisko słuszne. Uprawnia nas do tego zarówno fakt ich integralnego związku (aczkolwiek różnego w przypadku poszczególnych pracowni) z tą instytucją, jak i źródłowo udokumentowany fakt łączenia działalności MPiR przede wszystkim z nauką działalnością pracowni⁸³.

Wątpliwości powyższych nie mamy gdy chodzi o Kasę imienia Mianowskiego. Zarząd jej składał się bowiem z ludzi kompetentnych naukowo, mających rzeczywisty, konkretny wpływ na wszystkie dziedziny działalności instytucji.

Z racji swego charakteru Kasa im. Mianowskiego jako placówka pomocy naukowej musiała od samego początku wejść w kontakt ze specjalistami, mogącymi prawidłowo ocenić przedsięwzięcia zgłaszane do jej Komitetu z prośbą o finansowe poparcie. Oceniającymi byli przeważnie uczeni Warszawy — nierzadko wchodzący z czasem w skład Komitetu. Tylko w wyjątkowych przypadkach, kiedy brak było na miejscu kompetentnego rzeczoznawcy, zwracano się do badaczy poza granicami Królestwa⁸⁴.

⁸¹ K. Stołyhwo, dz. cyt. s. 19.

⁸² Jeden z dwóch śladów oficjalnego zwrócenia się Komitetu MPiR do instytucji naukowej pochodzi z samego początku działalności Muzeum. W 1876 r. Komitet próbował nawiązać bliższy kontakt z Muzeum Rolniczym w Petersburgu, jednak bez większego skutku (list Komitetu MPiR do Muzeum Rolniczego w Petersburgu z 4 V 1876 i odpowiedź ostatniego z 9 VIII 1876. Centr. Państw. Ar. Histor. w Leningradzie, f. 399 op. 1 c. 115. Drugi taki fakt miał miejsce 9 XI 1901 r., kiedy to Komitet, przekazując Akademii Umiejętności w Krakowie w darze album ze zorganizowanej przez MPiR wystawy, prosił jednocześnie o nadsyłanie Sprawozdań Komisji Historii Sztuki Akademii (list Komitetu MPiR do AU z 9 XI 1901 r., Arch. PAN w Krakowie, bez sygnatury, w Dzienniku Podawczym nr 867).

⁸³ Por. np.: S. Rappaport: *Ruch stowarzyszeniowy w Królestwie Polskim 1815—1915*. Warszawa 1915 s. 3; S. Kieniewicz: *Trzy etapy rozwoju nauki w Warszawie w XIX wieku*. „Kronika Warszawy” 1976 nr 1 s. 35 i W. Bieńkowski: *Polskie instytucje naukowe między rewolucją 1905 a I wojną światową*. „Studia Historyczne” 1979 r. 554 i inne.

⁸⁴ Np. do zamieszkałego we Lwowie Władysława Belzy (list Komitetu Kasy do W. Belzy z 22 IX 1887 z prośbą o recenzję pracy *Słownik przystów, przepowieści i wyrażeń przystowiowych polskich*, Bibl. Ossolineum we Wrocławiu, sygn. 12652).

Pierwsze próby nawiązywania przez Kasę im. Mianowskiego kontaktów z instytucjami naukowymi wiążą się z mało znanym faktem z pierwszych lat jej działalności, a mianowicie z bezpłatnym wysyłaniem książek — wydanych z subwencji Kasy — do poszczególnych, znaczniejszych bibliotek. Z danych zawartych w korespondencji sekretarza Kasy, Konrada Dobrskiego z Oskarem Kolbergiem⁸⁵ wynika, że książki te wysyłano m.in. do British Museum w Londynie, do Museo Copernicano w Rzymie, do Biblioteki Polskiej w Paryżu, do Biblioteki Kórnickiej, do Biblioteki Ordynacji Zamoyskich w Warszawie i kilkunastu innych⁸⁶. „Co się tyczy motywów, dla których wysyłaliśmy nakłady bibliotekom — pisał Dobrski — to chodziło o zaopatrzenie ich w książki, które niewątpliwie w małej tylko części byłyby kupiły; wszakże i taki fakt jest pewnym rodzajem «pomocy naukowej», którą Kasa ma na widoku”⁸⁷. Motyw „pomocy naukowej” nie był jednak jedynym, którym kierował się Komitet Kasy, ofiarowując swoje wydawnictwa. Równie ważną była chęć pozyskania tą drogą publikacji instytucji, do których wysyłano książki. Świadczy o tym dalszy fragment tegoż listu: „Tylko z Biblioteki Kórnickiej otrzymaliśmy sporą paczkę jej nakładów. Inne ograniczyły się do podziękowań, a Akademia Umiejętności mogłaby przecież bez krzywdy wciągnąć nas na listę instytucji, z którymi zostaje w stosunkach, o ile, że wydawnictwa jej tu nam bardzo potrzebne ze względu na przyznawanie nagród z zapisu Jakuba Natansona. Trudno, prosić jej nie będziemy”⁸⁸.

Akademia Umiejętności otrzymywała wydawnictwa od Kasy imienia Mianowskiego prawie od początku jej działalności⁸⁹. W 1887 r. dostała aż 18 pozycji, wydanych z subwencji warszawskiej instytucji⁹⁰. Do 1890 r. nie odwzajemniła się jednak niczym. Podstawową przeszkodą był brak formalnego wystąpienia Kasy do Akademii o nawiązanie stosunków⁹¹. Mimo że Kolberg — dobrze zorientowany w krakowskim środowisku naukowym — zapewniał o przychylnym przyjęciu inicjatywy

⁸⁵ Zob. przede wszystkim list K. Dobrskiego do O. Kolberga z 25 V 1888, Bibl. PAN w Krakowie, sygn. 2185 t. 2 k. 122. Kasa im. Mianowskiego ofiarowała samorzutnie w roku 1883 Kolbergowi zapomogę na wydanie jego prac etnograficznych i ponawiała jej udzielanie corocznie — aż do jego śmierci w roku 1890. Szczegóły techniczne, związane z przyznawaniem i wykorzystywaniem tych subwencji stanowiły główny wątek korespondencji Dobrskiego z Kolbergiem.

⁸⁶ Tamże. Zob. też np. W. Berbelicki: *Dary dla Biblioteki Jagiellońskiej w latach 1868—1909*. „Biuletyn Biblioteki Jagiellońskiej” 1959 z. 1/2 s. 73.

⁸⁷ List K. Dobrskiego do O. Kolberga z 20 VI 1888, Bibl. PAN w Krakowie, sygn. 2185 t. 2 k. 125.

⁸⁸ Tamże.

⁸⁹ Zob. np. „Rocznik Akademii Umiejętności w Krakowie” 1884 s. 159, 1885 s. 126.

⁹⁰ „Rocznik Zarządu Akademii...”, 1887. s. 166—167.

⁹¹ List O. Kolberga do K. Dobrskiego z lipca 1888 r. Bibl. PAN w Krakowie, sygn. 2185 t. 4 k. 72.

Kasy⁹². Wydaje się, iż niechęć do formalnego nawiązania stosunków spowodowana była z jednej strony fałszywie pojętą ambicją (Komitet Kasy nie chciał występować z prośbą wymiany wydawnictw, licząc na pierwszy krok ze strony Akademii), a z drugiej strony obawa Komitetu, a szczególnie jego ówczesnego prezesa — Ignacego Baranowskiego, przed niekorzystnym wrażeniem, jakie to posunięcie mogłoby wywołać u władz rosyjskich, patrzących niechętnym okiem na wszelkie poczynania Kasy⁹³.

Ostatecznie jednak kontakty zostały w sposób nieformalny nawiązane, a główną rolę odegrał tu najprawdopodobniej właśnie Oskar Kolberg⁹⁴.

Od 1890 r. Kasa jako jedna z niewielu instytucji Królestwa otrzymywała więc wszystkie wydawnictwa Akademii⁹⁵. Były one, jak zaznaczał Dobrski w liście do Kolberga, potrzebne Komitetowi Kasy m.in. przy typowaniu kandydatów do nagród ze znajdującego się w posiadaniu instytucji funduszu Jakuba Natansona⁹⁶. Procenty od tego funduszu przeznaczone były co cztery lata na dwie, bardzo duże (po ok. 3000 rubli) nagrody za dwie najlepsze prace naukowe (jedna z zakresu nauk ścisłych, druga z zakresu nauk humanistycznych) „przez mieszkańców Królestwa Polskiego w Królestwie urodzonych dokonane, w języku polskim drukiem ogłoszone”⁹⁷.

O ocenę prac kandydatów — wytypowanych przez Komitet Kasy — zwracano się do profesorów z ośrodków uniwersyteckich w Warszawie, Krakowie, Lwowie, a nawet z Wiednia⁹⁸. Recenzentami tych prac byli m.in. Stanisław Smolka, Wincenty Zakrzewski, Kazimierz Twardowski, Oswald Balzer i Aleksander Rembowski⁹⁹.

Warunki polityczne, w jakich działała Kasa imienia Mianowskiego, konieczność trzymania się litery przepisów, które ją obowiązywały, sprawiły, że oficjalne kontakty instytucji z innymi ośrodkami naukowymi w kraju i zagranicą musiały się ograniczyć do wymiany wydawnictw i korzystania z ekspertyz potrzebnych zarówno w bieżącej dzia-

⁹² Tamże.

⁹³ List K. Dobrskiego do O. Kolberga z 15 VII 1888 r., w którym Dobrski określa stanowisko Baranowskiego. Bibl. PAN w Krakowie, sygn. 2185 t. 2 k. 129—130.

⁹⁴ W „Rocznikach Zarządu Akademii Umiejętności” brakuje — stosowanej w przypadku nawiązania kontaktów z inną instytucją — formułki. Umożliwienie nawiązania kontaktów Kasy imienia Mianowskiego z Akademią było jednym z ostatnich dokonań Kolberga, który w roku 1890 zakończył życie.

⁹⁵ Te pozostałe instytucje to: Biblioteka Uniwersytecka, Biblioteka Krasieńskich oraz redakcje „Biblioteki Warszawskiej” i „Ateneum”.

⁹⁶ Patrz przypis 87. O konkursie imienia Natansona zob. m.in. „Sprawozdanie Kasy... za 1884 r. s. 8.

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ O przyznaniu nagród imienia Jakuba Natansona. Warszawa 1898 s. 3. Zob. także *Sprawozdanie Kasy...* za 1889 r. s. 76—82.

⁹⁹ Tamże.

łalności instytucji, jak i z racji organizowanych co pewien czas konkursów na najlepsze prace z poszczególnych dziedzin nauki.

Nieformalne, pośrednie kontakty miały natomiast miejsce wtedy, kiedy Kasa oficjalnie lub nieoficjalnie uczestniczyła w przedsięwzięciach innych placówek badawczych. Był to, z racji charakteru instytucji, udział w finansowym poparciu tych przedsięwzięć. Kasa subwencjonowała więc organizowane w terenie przez „Pamiętnik Fizjograficzny” badania botaniczne i geologiczne¹⁰⁰, finansowała prace warszawskiego obserwatorium astronomicznego¹⁰¹, a także wykonanie chronologicznego spisu do *Bibliografii* Estreichera (którego wydrukowania podjęła się Akademia Umiejętności) oraz przygotowanie przez Romualda Mereckiego *Klimatologii ziem polskich* (wydanej również przez AU w Krakowie) itd.¹⁰²

Pomoc Kasy pracownikom MPiR trzeba widzieć w kontekście jej pomocy wszystkim ważniejszym ośrodkom nauki na terenie Królestwa. Podczas gdy Kasa subwencjonowała np. badania pracowni MPiR, a także wydawnictwa: „Wszechświat”, „Pamiętnik Fizjograficzny”, „Przegląd Techniczny” i „Chemik Polski”, w których kierownicy pracowni mogli publikować wyniki badań kierowanych przezeń placówek, Muzeum Przemysłu i Rolnictwa udzielało tymże pracownikom i redakcjom pomieszczeń, a także organizacyjnej i materiałowej pomocy. Każda z obu instytucji ofiarowywała więc nauce to, co mogła jej zaoferować. Sprzyjał tej nieformalnej współpracy fakt działalności tych samych osób zarówno w Kasie imienia Mianowskiego, jak i w Muzeum Przemysłu i Rolnictwa. Środowisko warszawskich uczonych wspierało się w ten sposób i uzupełniało wysiłki poszczególnych grup badaczy tam, gdzie pomoc była najbardziej potrzebna. Kontakty z innymi ośrodkami nauki w kraju i zagranicą, aczkolwiek niekiedy dość wątle, były tej pomocy istotnym komponentem. Stwarzając zaś możliwości wymiany naukowej informacji, specjalistycznych wydawnictw, a także publikowania wyników badań w zagranicznych periodykach, dokumentowano zarazem fakt, iż pomimo trudnego położenia nauka polska nie straciła swych organizacyjnych i twórczych możliwości.

Recenzenci: Tadeusz M. Nowak i Eugeniusz Tomaszewski

Я. Пискурович

О НАУЧНЫХ СВЯЗЯХ ВАРШАВСКИХ УЧРЕЖДЕНИЙ, СОДЕЙСТВУЮЩИХ РАЗВИТИЮ НАУКИ НА РУБЕЖЕ XIX И XX ВВ.

В настоящей статье обсуждена деятельность двух варшавских учреждений — Музея промышленности и сельского хозяйства и Кассы им. Мяновского.

¹⁰⁰ Zob. Z. Szweykowski, dz. cyt. s. 38.

¹⁰¹ Tamże s. 101.

¹⁰² *Sprawozdanie Kasy...* za 1883 r. s. 12—13 i „Rocznik Akademii Umiejętności”, rok 1899/1900. s. 97. Por. Z. Szweykowski, dz. cyt. s. 101.

Со времени закрытия Варшавской главной школы (1869 г.) до основания Варшавского научного общества (1907 г.) оба учреждения были главными общественными центрами по организации и содействию научных исследований в Королевстве Польском.

До 1907 г. при Музее были организованы научно-исследовательские лаборатории — химическая, физическая, геологическая, почвоведения, антропологическая и метеорологическая станция. Кроме собственных научных исследований и обслуживаемых работ эти лаборатории давали возможность вести научные исследования ученым, не работающим в Музее, а аппаратура и приборы использовались для дидактических занятий с учащейся молодежью. В статье обсуждается вопрос научных отношений этих лабораторий (в смысле их деятельности) с иными польскими и зарубежными научными организациями.

Самыми важными с экономической точки зрения были их отношения с Кассой им. Мянковского, которая финансировала некоторые лаборатории и некоторые научные исследования, проводимые в них учеными, не являющимися сотрудниками Музея. Кроме того Касса им. Мянковского содействовала также научным издательствам, признавала стипендии, присуждала награды за выдающиеся научные труды и т.д. В связи с этим она имела связи с некоторыми научными учреждениями и отдельными учеными. В статье приводятся, в частности, неизвестные факты о высылке Кассой многим центрам польской и европейской науки собственных изданий, описано также установление отношений с краковской Академией Умелости (Умелости).

J. Piskurewicz

ON SCIENTIFIC RELATIONS OF WARSAW INSTITUTIONS FOR THE ADVANCEMENT OF SCIENCE AT THE TURN OF THE 19TH CENTURY

The article discusses scientific relations of two Warsaw institutions — The Museum of Industry and Agriculture (that is of its scientific laboratories) and The Mianowski Fund.

After the liquidation of The Warsaw Main School (in 1869) till the emergence of The Warsaw Scientific Society (in 1907) both institutions were the principal centers for social organisation and advancement of scientific researches in The Kingdom of Poland.

Up to 1907, attached to The Museum, had been founded the following laboratories: chemical, physical, geological, anthropological, of the soil analysis and the meteorological station. Apart from doing basic researches and related services, they enabled other scientists (not connected with The Museum) to conduct their investigations and let the students use the instruments and equipment for experimental exercises. This article takes up the problem of scientific contacts between these laboratories (in the context of their activity) and other Polish and foreign scientific institutions.

The most important, in financial matters, were their relations with The Mianowski Fund, which subsidized these laboratories and some of the works, carried out there by other scientists. Alongside with experimental investigations The Mianowski Fund promoted scientific publications, awarded scholarships and prizes for the best scientific works etc. In this respect The Fund maintained relations with other scientific institutions and scientists as well. The article describes, among other things, unknown facts of The Fund sending its publications to many Polish and European scientific centers and also discusses the establishment by it of contacts with The Cracow Academy of Learning.